

Tabuľka hodností Petra I. ako zdroj historizmov

Mária Badidová

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
maria.badidova@gmail.com

Kľúčové slová: zastarané slová, historizmus, tabuľka hodností Petra I.

Key words: obsolete words, historicism, the Table of Ranks

Úvod

Výrok Terentia Maura o knihách a ich osudoch rovnako platí aj o slovách. Tie majú nielen svoju etymológiu, no aj určitú „historickú životnosť“. Slovná zásoba každého jazyka sa neustále vyvíja a mení. Je citlivá na zmeny v spoločnosti. Vo vzťahu k určitým historickým medzníkom a spoločensko-ekonomickým zmenám dochádza k zastaraniu určitých slov a absencii v ich používaní vzhľadom na postupné vytratenie sa reálií, ktoré označovali. Ruské dejiny pri svojej zdanlivej pasivite v komparácii so všeobecne prijatými meradlami prechodov od jednej formácie k druhej z pohľadu európskeho historického vývoja predsa len zaznamenali výrazné prelomové obdobia, ktoré priniesli novú realitu, s ktorou sa musel vyrovnávať jazyk, jeho slovná zásoba zvlášť. Ako poznamenáva významný predstaviteľ ruskej a sovietskej literatúry A. N. Tolstoj, „preto, aby sme pochopili tajomstvá ruského národa, jeho veľkosť, musíme sa čo najhlbšie ponoriť do poznania jeho minulosti (národa, pozn. autorky), odhaľovať vlastnú históriu, spleť jej vývoja, tragické i novátorské obdobia, v ktorých sa rodil ruský charakter“¹ (Varlamov 2008, s. 45). Podobná konštatácia platí aj o jazyku vo vzťahu k reáliám epochy a ich nositeľom. Proces tzv. *historizácie*² (termín O. N. Jemeljanovej, 2001, s. 147) je podmienený zväčša mimojazykovými faktormi – absenciou označovaných predmetov a javov reálnej každodennosti, čo N. M. Šanskij podporuje jednoduchým konštatovaním, že príčiny vytratenia sa slov z aktívneho používania do sféry historizmov sú úplne jasné a nepotrebujú žiadne bližšie vysvetlenie (Šanskij, 1957, s. 99). Ako sa v úvode svojho slovníka vyjadril Ožegov, jazyk je zložitý dynamický systém, ktorý sa neustále vyvíja. Vznikajú nové slová – neologizmy, ktorými daný jazyk reaguje na nové situácie, pričom ďalšia skupina slov zasa jednoducho prechádza do inej vrstvy slovných zásoby (Ožegov, 1951).

V tradičnom ponímaní môžeme hovoriť o vnútorných a vonkajších faktoroch, vplývajúcich na jazykový vývoj. Vo všeobecnosti môžeme do popredia vyzdvihnúť základné extralingválne faktory, medzi ktoré patria predovšetkým kognitívne, podmienené rozvojom myslenia, poznávacou činnosťou človeka a potrebou nazývať a vyjadrovať pojmy, ako aj emotívne, podmienené potrebou vyjadrovať svoje dojmy z reality bytia (Levickij, 1980). Ďalším z faktorov je nepochybne ľudská spoločnosť sama a ako neustále sa rozvíjajúci dynamický systém prináša aj nové javy a predmety ako výsledky ľudskej činnosti, ktoré je nevyhnutné pomenovať (napr. ekonomické, sociálne, kultúrne, politické).

Jazyk je veľmi dynamická entita a je neustále konfrontovaný s realitou, jednoducho naplňa podstatu komunikačnej, nominačnej a expresívnej funkcie. Avšak aj ako stabilný systém a štruktúra reaguje na javy a predmety ľudskej aktivity, zmeny v spoločnosti. Zmenám podliehajú všetky roviny jazyka, najmarkantnejšie sa však zmeny týkajú jeho lexikálneho

¹ Preložila M. Badidová.

² O. N. Jemeljanová v Štylistickom encyklopedickom slovníku ruského jazyka (eds. M. N. Kožinová, 2003) proces prechodu slov z aktívnej slovných zásoby do pasívnej v dôsledku neaktuálnosti pomenovaných javov a predmetov objektívnej reality nazýva proces historizácie.

systému. Vývin a ďalší rozvoj (resp. zmena) lexiky sú podľa A. Wierzbickej determinované „vzájomnou diskrepanciou medzi možnosťami jazyka počas každej historickej epochy a rastúcou snahou ľudí vyjadrovať svoje myšlienky a pocity adekvátnejšie, štylisticky rôznorodnejšie a logicky presnejšie“³ (Wierzbicka (Вежбицкая), 1999, s. 52 – 53).

Jazyk je nástroj kultúry: formuje človeka, determinuje jeho správanie, obraz života, svetonázor, mentalitu, charakter, ideológiu (Blaho, 2011). Informácia, ktorá obsahuje kultúrne podmienený význam, sa dá špecifikovať taktiež z jazykovej štruktúry, pretože gramatické kategórie a prostriedky v sebe zahŕňajú odtlačok národných osobitostí osvojovania si sveta, pričom jednoznačne najzreteľnejšie sa tento spájajúci článok nachádza v lexike, pretože lexikálne jednotky sú súvzťažné s faktografickou skúsenosťou a objektívnou skutočnosťou národnej skúsenosti. Práve preto môžeme súhlasiť s konštatovaním V. I. Abajeva, že „história lexiky je vo väčšej miere než história gramatiky či fonetiky navzájom prepojená s dejinami národa“⁴ (Abajev, 1968, s. 12).

Slová sa vytrácajú z používania z rôznych dôvodov. Mnohé z nich upadajú do zabudnutia prakticky súčasne s tým, ako sa prestanú používať v určitých životných situáciách. Samotná slovná zásoba odráža všetky procesy historického vývoja spoločnosti a predstavuje najväčšie zmeny v jazyku. Avšak zaradenie slov k tej či onej vrstve jazyka a rovnako aj miera ich štylistickej príznakovosti môžu svoju validitu nadobúdať len postupne a v súvzťažnosti s historickým vývojom spoločnosti či nastúpením nových spoločenských podmienok. Také v ruských podmienkach nastali po októbri roku 1917, keď sa niektoré slová po prevrate bolševikov nielenže stali historizmami, ale zároveň aj exotizmami – označovali javy už cudzej skutočnosti. Medzi také slová J. S. Maslov zaradil napríklad lexikálne jednotky, ako *сословие, дворянин, помещик, поместье, лакей* a pod., ktoré sa „používajú [...] vo svojich priamych významoch, keď sa hovorí o minulosti našej krajiny alebo keď sa hovorí o krajinách, v ktorých existuje stavovské usporiadanie krajiny“⁵ (Maslov, 1975, s. 248 – 249).

Historizmy sú slová, ktoré sa vytratili z každodenného používania v dôsledku toho, že predmety a javy, ktoré označovali, sú už pre používateľov jazyka neznáme. Historizmy nemajú ekvivalenty v lexikálnom systéme súčasného jazyka. To sa vysvetľuje tým, že „zostarli“ reálie, ktoré tieto slová pomenovávali. Na základe týchto skutočností pri opise minulých období majú historizmy úlohu špeciálnej lexiky – vystupujú ako slová, ktoré nemajú v súčasnom jazyku ekvivalenty (Rozenal', 2002).

Avšak mnohé historizmy sú nositeľom jazyka známe, pretože sú spojené s určitým historickým obdobím (*царь* – *царь*, *боjar* – *боярин*) a nevzťahujú sa k súčasnosti. Význam niektorých historizmov nie je presne známy ani väčšine nositeľov jazyka. Ale tieto historizmy patria do rôznych skupín zastaranej lexiky.

Aj keď historizmy zaraďujeme do pasívnej slovnej zásoby, môžu sa dlho uchovávať v jazyku, a to hlavne v umeleckých dielach, v historických dokumentoch a v publicistike. Slúžia na opísanie historických udalostí a atmosféry daného obdobia. Bez poznania významu historizmov by sme nepochopili jednotlivé historické udalosti. Aby sme pochopili ich význam, je potrebné obrátiť pozornosť na výkladové slovníky, resp. na špecializované slovníky historizmov alebo zastaranej lexiky. V každom z výkladových slovníkov ruského jazyka je rozpracovaný systém, na základe ktorého sa zdôrazňuje zastaraný charakter lexikálnych jednotiek. Napr. v Slovníku ruských historizmov T. G. Arkadievej (2005) sa definujú historizmy ako slová, ktoré označujú predmety a javy, ktoré vyšli z každodenného používania a už sa nevyužívajú súčasnými nositeľmi ruského jazyka ako reálna časť jeho

³ Preložila M. Badidová.

⁴ Preložila M. Badidová.

⁵ Preložila M. Badidová.

každodenného života. V tomto slovníku je vyčlenených niekoľko skupín historizmov, ktoré sa delia na základe tematických skupín.

1 Tabuľka hodností Petra I. ako zdroj historizmov

Vo vývoji súčasnej modernej lingvistiky má stále väčší význam štúdium jazyka ako verbálneho kódu kultúry. Zvláštnosti a osobitosti národného jazyka ako odraz typický pre ten ktorý národ sú predmetom štúdia lingvokultúrológie. Problematika odrazu národnokultúrnych informácií v systéme jazyka a v reči sa rieši na úrovni lexikálnych a frazeologických jednotiek.

Jednou z tematicko-sémantických skupín sú historizmy. Aj keď sme už vyššie historizmy charakterizovali, vrátime sa ešte k niektorým zdrojom ruskej proveniencie. N. S. Arapova ich lakonicky, no presne, charakterizuje ako „slová alebo ustálené slovné spojenia, označujúce neexistujúce reálie“⁶ (Arapova, 1998, s. 204), napr. *колесовать, кравчий, тягло, целовальник* a pod. Historizmy sa môžu vzťahovať na dávnu minulosť, napr. *смерд, челядь, закуп*, ale aj k relatívne nedávnej minulosti – *совден, нэпман, ликбез, авоська* a pod. Historizmy môžu predstavovať jeden z významov mnohovýznamového slova – napr. slovo *фарисей* označuje v ruštine biblický termín na označenie starožidovského náboženského hodnostára. Jeho súčasný prenesený význam s pejoratívnym zafarbením je „pokrytec“ – farizej, teda *лицемер*. Ďalším príkladom môže byť lexikálna jednotka *ярлык* (jarlyk) z elementárnej ruskej historickej terminológie, aj keď s turkickou etymológiou, označujúca „písomný výnos cára“. V súčasnom prenesenom význame sa používa vo význame etiketa, nálepka *этикетка* (etiketka) (Dorotjaková a kol., 1989, s. 685 a 735).

Významnú tematickú skupinu predstavujú práve historizmy z oblastí stratifikačného usporiadania spoločnosti, vyplývajúceho zo zákonom zakotvených ustanovení mocenského a správneho usporiadania krajiny. To sa v modernejšom ponímaní začalo v dejinách Ruska pevnejšie kryštalizovať so vznikom moskovského centralizovaného štátu a neskôr bolo práve v „imperiálnych podmienkach“ upravené práve tabuľkou hodností Petra I., ktorá vydržala do roku 1917. V ruskom štátnom systéme sa od konca 15. st. objavujú hodnosti, ktoré dovoľujú zúčastňovať sa na zasadnutiach bojarskej dумы, najvyššieho poradného orgánu už od 10. st. do začiatku 18. st., pričom v rôznom období mali tieto lexikálne jednotky rôzny význam. Okrem klasickej feudálnej šľachtickej triády v severovýchodných oblastiach „Rusi“ v 14. až 15. st. mohli byť v dume aj bojari, ktorí zodpovedali za rôzne rezorty (*нуму*) dvornej kniežacej správy (tzv. *путные бояре* – *putnyje bojare*) a taktiež *тысяцкий, дворецкий, окольничий* a iné osoby z kniežacej a inej administratívy. Od konca 15. st. sa bojarská дума stáva stálym poradným orgánom najvyššej moci panovníka. Boli v nej zastúpení hlavne *bojari, okolníci (окольничье)*, od začiatku 16. st. „*deti bojarskije, kotorije v Dume život*“ (*дету боярские*), teda *dumnyje dvorjane (думные дворяне)* – dumskí dvorania či šľachta a neskôr aj *dumnyje d'jaki (думные дяки)* – *dumskí slúžni*. Na vyšší post sa, samozrejme, mohol dostať za verné služby *stoľnik* či *postel'nyj* (post je vysvetlený v texte nižšie). Medzi významné posty a hodnosti patrili *dvoreckij (дворецкий)* – spočiatku hlavný predstaviteľ palácovej správy, neskôr od 17. st. dvorný titul, nakoniec správca domu šľachty; *kaznačej (казначей)* – „pokladník“ – správca pokladne, klenotov, od polovice 15. st. vedúci centrálnej finančnej správy; *okol'ničij (окольничий)* – dvorný titul aj funkcia od 13. do začiatku 18. st. Okol'ničij mohol viesť vojenský pluk a dokonca aj celý rezort – *Prikaz (Приказ); oružničij*

⁶ Preložila M. Badidová.

(*оружничий*) – mal na starosti cársku zbrojnú pokladňu, od 17. st. hlava *Oružejnogo prikaza* (*Оружейный приказ*) (výroba, úschova a nákup zbraní a výzbroje); *jaselničij* (*ясельничий*) – dvorný titul od 15. do 17. st., pomocník *koniušneho* (*конюшный*); zodpovedal za kone a poľovačky, neskôr viedol *Koniušennyj Prikaz* (*Конюшенный приказ*); *sokolničij* (*сокольничий*) – hodnosť pri dvore, viedol poľovačky a neskôr stál v čele *Sokolničjeho Prikaza* (*Сокольничий приказ*); *lovčij* (*ловчий*) – hodnosť pri dvore v 16. – 17. st., neskôr ich v 18. st. vystriedali *jegermejsteri* (*егерьмейстер*); *postelničij* (*постельничий*) – významná hodnosť pri dvore 15. – 17. st., po prvýkrát sa spomína v roku 1495. Mal na starosti komnaty a spálne kniežaťa, neskôr cára: ikony, kríže, biele plátna, oblečenie cárskej rodiny; zodpovedal za cársku pečať a často viedol aj jeho kanceláriu. Bol najbližším panovníkovým sluhom. Túto funkciu zväčša neprijímali urodzené osoby. Postelničij sa staral o odev cárskej rodiny, viedol aj dielňu dvorných tkáčov, na hierarchickej stupnici stál za *oružničim*. Dôležitou hodnosťou bol *stoľnik* (*стольник*) – *stoľník*, ktorý predstavoval hodnosť pri dvore ruského štátu v 13. – 17. st. Spočiatku išlo o akéhosi sluhu, ktorý obsluhoval veľkoknieža počas veľkých hostín. Postupne *stoľníkov* začali vymenúvať na vojenské, vyslanecké, príkazné a iné zodpovedné miesta (napríklad „v čase Petra Veľkého *stoľník* knieža Romodanovskij je na čele dumy a k nemu podľa cárovho nariadenia prichádzajú bojari“ (Kňazkov, 1909, s. 203; Guzi, 2009, s. 89 – 91).

Historizmy svojou podstatou patria do pasívnej slovnej zásoby, no na rozdiel od iných zastaraných slov – archaizmov – nemajú v súčasnej aktívnej slovnej zásobe synonymá.

V tejto časti podávame charakteristiku tabuľky hodností Petra I. Využívame rôzne slovníky, ktoré definujú tento historický dokument.

V **Slovníku ruských historizmov** (Arkadieva, 2005) nachádzame objasnenie významu tabuľky hodností (*Табель о рангах*), ktorá v Rusku od 18. st. do začiatku 20. st. predstavovala štruktúru hodností vojenských, občianskych, dvorných úradov podľa hodností, tried (v tomto období sa niekoľkokrát menili). Tabuľka hodností zavedená Petrom I. v januári 1722 s cieľom prebudovania štátnej správy hodností na princípe dedenia a princípov zásluh a počtu odpracovaných rokov (nie podľa postavenia, ale podľa znalostí) rozdeľovala štátnych zamestnancov do 14 hodností – radov (*чинов – рангов*), ktorými musel prejsť každý dôstojník a civilný úradník. Človek, ktorý sa dostal na základe civilnej alebo vojenskej služby do určitej triedy, získal osobný alebo dedičný šľachtický titul. Na základe hodností sa určoval aj oficiálny tvar (ústny alebo písomný) titulu oslovenia.

Súčasný výkladový slovník (1998) vydavateľstva Veľká sovietska encyklopédia ponúka nasledujúcu charakteristiku: „Tabuľka hodností – legislatívny akt v Rusku v 18. – 20. storočí, ktorý stanovuje pravidlá absolvovania služby úradníkov. Vydaný Petrom I. v roku 1722. Tabuľka hodností stanovovala 14 hodností (tried, pozícií, pričom prvá = najvyššia), rozdelených na tri stupne: vojenské (armádne a námorné) občianske a dvorné.“

Malý akademický slovník ruského jazyka (1957) vysvetľuje, že to bol „v predrevolučnom Rusku zoznam hodností vojenských, občianskych, dvorných úradov podľa kategórií a tried, zavedený Petrom I. Tabuľka hodností bola odstránená po roku 1917“.

Predrevolučný **Obecný slovník cudzích slov ruského jazyka** (Popov, 1907) tvrdí, že „Tabuľka hodností predstavuje zoznam hodností, ktoré sú udeľované postupne jednotlivcom. Tabuľka hodností bola rozdelená na začiatku na 14 tried služobných hodností, no po čase niektoré z nich zanikli.“

V rovnakom roku vydaný **Slovník cudzích slov, ktoré sa dostali do ruského jazyka** (Pavlenkov, 1907), takisto podáva charakteristiku, že „Tabuľka hodností bola zostavená Petrom I. Ide o zoznam hodností vojenských a občianskych a vymenovanie práv a výhod jednej triedy voči druhej. Zo 14 tried, ktoré boli uvedené v zozname hodností, zostalo 12.“ Ako príklady uvádzame jednotlivé triedy v ruskom jazyku s ich prekladmi do slovenčiny. Pri

preklade sme sa opierali hlavne o práce: Dorotjaková a kol. (1989) a päťdielny Veľký rusko-slovenský slovník (1960 – 1970).

XIV	коллежский регистратор (kolegiálny registrátor)
XII	губернский секретарь (guberniálny sekretár)
XI	провинциальный секретарь (provinčný sekretár)
X	коллежский секретарь (kolegiálny sekretár)
IX	титулярный советник (titulárny radca)
VIII	коллежский асессор (kolegiálny asesor)
VII	надворный советник (dvorný radca)
VI	коллежский советник (kolegiálny radca)
V	статский советник (štátny radca)
IV	действ. статский советник (skutočný štátny radca)
III	тайный советник (tajný radca)
II	действ. тайный советник (skutočný štátny radca)
I	действ. статский советник класса, или канцлер (skutočný štátny radca I. triedy, kancelár (kanclér))

V armáde, teda vo vojenskej službe im zodpovedajú hodnosti:

XIII	прапорщик (в 1884 г. отменен для мирного времени) (práporčík)
XII	подпоручик (podporučík)
X	поручик (морской – мичман) (poručík (voj. námor. – mičman))
IX	штабс-капитан и штабс-ротмистр (лейтенант) (štábny kapitán, štábny rotmajster – poručík)
VIII	капитан и ротмистр (kapitán, rotmajster)
VII	подполковник (капитан 2-го ранга (podplukovník – kapitán 2. stupňa))
VI	полковник (капитан 1-го ранга (plukovník – kapitán 1. stupňa))
IV	генерал-майор (контр-адмирал (generálmajor – kontraadmirál))
III	генерал-лейтенант (вице-адмирал (generáloručík – námorný viceadmirál))
II	генерал от кавалерии, от инфантерии, от артиллерии (адмирал) (generál jazdectva, pechoty, delostrelectva – admirál)
I	генерал – фельдмаршал (генерал - адмирал) (generálny poľný maršál – generál-admirál)

Aj keď tabuľka hodností prechádzala niekoľkými úpravami, stále vychádzala z pôvodnej verzie. Jej formovanie a podoby môžeme zachytiť v súbornom diele, ktoré vyšlo v roku 1986 vo vydavateľstve *Juridičeskaja literatura* pod názvom *Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т. Т.4. Законодательство периода становления абсолютизма*, ktoré redigoval A. G. Maňkov a kol. Peter I. však vytvoril „jedinečnú šablónu, ktorá pretrvala až do konca impéria a ktorá našla svoje vyjadrenie spoločne s jej zakladateľom v semiotickom vyjadrení autorov, akými boli v ruskom prostredí hlavne A. S. Puškin, A. N. Tolstoj, B. Piľňak či S. Gerasimov“ (Guzi, 2010, s. 66).

Ako podotýka Ľ. Guzi, už v roku 1841 známy historik M. P. Pogodin vo svojej historickej eseji *Peter Veľký* vymenoval pomerne rozsiahly zoznam tých oblastí štátneho, spoločenského a súkromného života, ktorých sa novinky zavedené Petrom I. dotkli: cár Rusku vydobyl pevné „miesto v systéme európskych krajín, vytvoril nové administratívno-územné rozdelenie krajiny, nové súdnictvo, práva jednotlivých vrstiev, zaviedol tabuľku hodností, nové dane, revízie, regrútske odvody, manufaktúry, fabriky, prístaviská, kanály, cesty, poštu, stál pri zrode poľnohospodárskej výroby, lesníctva, chovu dobytky, ťažby rúd, sadovníctva,

vinohradníctva, vnútorného a zahraničného obchodu, nového štýlu obliekania, moderných lekární, špitálov, používania liekov, kalendára, reformovaného jazyka, tlače, typografie, vojenských učilíšť, akademií – toto všetko sú pamätníky činnosti jeho neúnavného génia“ (Guzi, 2009, s. 165).

Tabuľka hodností Petra I. z roku 1722 je historickým dokumentom, zákonom, ktorý sa stal základom pre klasifikáciu štátnej správy, upravoval zákonným aktom stupne, ktoré mali úradníci a slúžni ľudia prekonať, aby sa dostávali čo najvyššie. Vojenská služba bola oddelená od civilnej a dvorskej. Taktiež bolo uzákonené získanie šľachtického titulu.

Druhú časť tabuľky hodností tvorilo 19 bodov, v ktorých sa vysvetľoval a objasňoval tento dokument, určovali sa princípy štátnej služby v Rusku, definovali sa podmienky jedného spoločného označenia dvoch a viacerých hodností služby v Rusku, určovali sa podmienky postupu v štátnej službe.

Najväčší vplyv na zostavenie tabuľky mala legislatíva Pruska, Dánska a Švédska. Príčinou bola podobnosť politického a sociálno-ekonomického rozvoja Ruska aj škandinávskych krajín. V tabuľke bola ruská štátna spáva rozdelená na 14 hodnostných tried. Triedy sa delili do troch kategórií, a to na vojenské a námorné hodnosti, dvorské hodnosti a civilné hodnosti. Zavedením tabuľky hodností sa stanovovala nová prax v prístupe k civilným úradom a v armáde, ktorá viac zdôrazňovala vzdelanie a individuálne schopnosti a zvyhodňovala to pred stavovským pôvodom. Od VIII. hodnostnej triedy získaval jej držiteľ dedičný šľachtický titul, čím sa mu zvyšovala možnosť dostať sa bližšie k panovníkovi.

Petrovi I. sa tak podarilo eliminovať vplyv civilnej služby na pôvod, určiť začiatok spôsobilosti osôb a umožniť každému nadanému človeku postúpiť vyššie, bez ohľadu na jeho rod a pokolenie. Tabuľka bola v tomto období demokratickou, každý stupeň oddeľoval prostého človeka od hodnostárov a nič nebránilo každému šikovnému človeku postupovať po týchto stupňoch a dostať sa až na prvé stupne v štáte. Tabuľka otvorila dvere každému členovi spoločnosti, aby sa prostredníctvom svojich činov mohol zdokonaľiť a mohol tak vstúpiť do radov šľachty. Šľachta takmer splynula s dôstojníkmi a byrokraciou. Vzhľadom na stále rastúci počet vojenských síl sa počet vyšších dôstojníkov (*овер-офицеров*) postupne zvyšoval. Tiež sa zvyšoval počet úradníkov.

Dôsledkom bola skutočnosť, že k šľachte neustále pribúdali nové sily z národa a šľachta sa nemohla uzatvoriť do osobitej kasty. Podľa tejto tabuľky jednotlivé hodnosti označovali úrady, okrem tejto funkcie nemali žiaden význam. To znamená, že na základe stupňa hodnosti bola určená pozícia (Šepeľov, 1998).

Ako uvádza Šepeľov (1998), pomenovania funkcií a hodností v mnohých prípadoch boli nemeckého pôvodu a používali sa v ruskej transkripcii alebo v ruskom preklade. Do tabuľky hodností boli doplnení „*кавалеры единственного тогда ордена святого Андрея Первозванного*“ rytieri Rádu Svätého Ondreja Prvozvaného. Bola to výnimka, pretože aj keď sa v Rusku objavili iné rády, do tabuľky sa nedostali.

2 Historizmy ako spôsob odrazu historickej epochy (na príklade diel A. S. Puškina)

Čo sa týka umeleckých diel z minulosti, tie od nás oddeľuje časový interval, počas ktorého sa spisovný jazyk, ale aj jazyk umeleckých diel v mnohom zmenili. V tejto časti uvádzame príklady výskytu historizmov, ktoré označujú hodnosti a tituly z tabuľky hodností Petra I. v niektorých dielach ruských autorov. Jedným z diel, ktoré budeme analyzovať, je dielo A. S. Puškina *Dubrovskij*. A. S. Puškin používa v poviedke tituly ako *Ваше Превосходительство, Государь, Сударь, мосье, барин, князь, княгиня*. Tieto tituly v súčasnom jazyku neexistujú – nepoužívajú sa. Okrem týchto historizmov sú v poviedke aj iné historizmy, ktoré môžeme rozdeliť do niekoľkých skupín. V tabuľke uvádzame iba niektoré skupiny.

Группа	Устаревшие слова
обращения (oslovenia)	мосье – <i>господин</i> (pán, monsieur, možné aj sieur, sire pre ruského panovníka) князь (knieža) княгиня (kňažná) барин (pán) превосходительство (excelencia) высокопревосходительство (Vaša Excelencia)
воинские звания (vojenské hodnosti)	генерал-аншер (veliací generál – <i>general en chef</i>) поручик (poručík) штаб-лекарь (štábny lekár, felčiar) корнет (kornet)

Tabuľka 1: Historizmy v poviedke A. S. Puškina *Dubrovskij*

Do februára 1917 hodnostiam XIV – IX. triedy (sem patrili občianski úradníci od kolegiálneho registrátora, kolegiálneho sekretára až k titulárnemu radcovi) prislúchalo oslovenie *Vaše Blagorodije*, príslušníkom VIII. – VI. triedy (kolegiálny asesor, dvorný až kolegiálny radca) – *Vaše Vysokoblagorodije*. Piata trieda, ktorej zodpovedal len jeden „*graždanskij čin*“ – prestížny *statskij sovetnik* sa mala oslovovať *Vaše Vysokoblagorodije*, posledné dve veľké skupiny – triedy IV. až III. (tajný radca a štátny radca v činnej službe) sa oslovovali *Vaše Prevoschoditel'stvo*, resp. *Vaše Vysokoprevoschoditel'stvo* pre II. a I. triedy (vicekanclér, činný tajný radca a kanclér).

Nasledujúce historizmy, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v dielach s historickou tematikou, a to nielen u Puškina (historizmami sú nasýtené napr. diela Gogoľa (hlavne úradnícky sektor so špecifickou a zložitou hierarchiou), Saltykova-Ščedrina, Dostojevského či Čechova) sa charakterizujú uvedenými významami.

Барин (pán, milost'pán) – v predrevolučnom Rusku človek z privilegovaných tried (statkár, úradník *помещик*, *чиновник*), tiež jeho oslovenie.

Княгиня (kňažná) – žena kniežaťa (*жена князя*).

Князь – 1. в феодальной Руси: предводитель войска и правитель области. *Киевские князья*. 2. наследственный титул потомков таких лиц или лиц, получавших его при царизме в награду, а также лицо, имеющее этот титул. (knieža – 1. vo feudálnom Rusku vodca vojska a vládca oblasti. Kyjevské kniežatá (*Киевские князья*). 2. dedičný titul potomkov týchto osôb alebo osôb, ktoré titul získali za vlády cárov, a tiež osoby, ktoré majú tento titul).

Превосходительство (excelencia) – v spojení so zámenom „Vaša“, „Jeho“, „Ich“ – titulovanie niektorých vyšších hodností (v spojení so zámenom „Vaša“, „Jej“, „Ich“ – tiež aj manželiek týchto osôb), v diplomatickej reči v spojení s vhodnými zámenami – titulovanie vládných úradníkov.

Высоко- (vysoko-) – prvá časť zložených slov s významom vysoko, na vysokej úrovni; súčasť predrevolučných a cirkevných titulov osôb, vysokých hodností, tiež v úctivých osloveniach označuje vysoký stupeň úcty, napr. najvyššia excelencia.

Генерал (generál) – titul alebo hodnosť najvyššieho veliteľa armády a tiež osoba, ktorá má tento titul alebo má zodpovedajúcu hodnosť.

Генерал-аншер (generál-anšer) – hodnosť generála, zrušená na konci XVIII. storočia.

Поручик (poručík) – nižšia dôstojnícka hodnosť, dôstojník nižšej hodnosti.

Корнет (kornet) – v Rusku do revolúcie a tiež v niektorých iných krajinách jeden z nižších dôstojníckych titulov v jazdectve, tiež osoba, ktorá má túto hodnosť.

Штаб (štáb) – poradný, riadiaci orgán vojsk, osoby, ktoré sú súčasťou štábu, tiež miesto rozloženia tohto orgánu.

Штаб-лекарь bol zasa hodnosťou štábného lekára, hlavného lekára alebo jednoducho sa ním označoval vojenský lekár.

V tvorbe A. S. Puškina môžeme nájsť historizmy týkajúce sa sledovanej skupiny (oslovenia, vojenské hodnosti a tituly) napr. v románe *Капитанова дщерь*:

Поручик (poručík) – dôstojnícka hodnosť nad hodnosťou podporučíka a nižšia ako hodnosť štábného kapitána, tiež osoby, ktoré majú tento titul.

Рекрут (regrút) – vojak – branec (*солдат – новобранец*).

Ротмистр (rotmajster) – dôstojnícka hodnosť v jazdectve.

Фельдмаршал (poľný maršál) – najvyššia vojenská hodnosť v cárskej armáde.

V ďalšej časti uvádzame príklady historizmov označujúcich vojenské hodnosti použité v tomto diele.

Вахмистр (nem. Wachtmeister; strážmajster) – v ruskej armáde do r. 1917 a v niektorých iných armádach: postavenie a hodnosť poddôstojníka v jazdectve, delostrelectve a žandárstve (zodpovedá hodnosti seržanta v pechote), osoba s touto hodnosťou a funkciou. Napríklad: *«Выходи, бесов кум! – сказал мне усастый вахмистр. – Вот уже тебе будет баня, и с твоею хозяйюшкой!»*

Генерал (generál) – vojenská hodnosť štvrtej triedy a vyššie, začína od hodnosti generálmajora, napríklad: *«Приехав в Оренбург, я прямо явился к генералу.»*

Генерал-поручик (generálpоручík) – hodnosť generála (v ruskom impériu XVIII. st.). Napríklad v kontexte *«Итак, батюшка читал Придворный календарь, изредка пожимая плечами и повторяя вполголоса: «Генерал-поручик!... Он у меня в роте был сержантом!»*

Капитан (kapitán) – vyšší hlavný dôstojník, vojenská hodnosť IX. triedy, porovnávaný s titulárnym radcom, veliteľ roty, v jazdectve sa tituluje rotmajster a u Kozákov esaul. Napríklad: *«Капитан с капитаншею отправились спать; а я пошел к Швабрину, с которым и провел вечер.»*

Капрал (z franc. caporal; kaprál) – v ruskej armáde do polovice 19. storočia a tiež v armádach niektorých štátov pomenovanie nižšej vojenskej hodnosti, tiež osoba, ktorá má túto hodnosť. Napríklad: *«Я хотел уже выйти из дому; как дверь моя отворилась и ко мне явился капрал с донесением, что наши казаки ночью выступили из крепости, взяв насильно с собою Юлая, и что около крепости разъезжают неведомые люди.»*

Майор (major) – vojenský dôstojník VIII. triedy, prvá dôstojnícka hodnosť medzi kapitánom a podplukovníkom, plukovní staršina, u Kozákov – kozácky podplukovník – armádný staršina, napríklad: *«Отец мой Андрей Петрович Гринев в молодости своей служил при графе Минихе и вышел в отставку премьер-майору в 17. году.»*

Ротмистр (z poľského Rotmistrz; rotmajster) – v ruskej armáde do r. 1917 a v niektorých iných armádach, vojenská hodnosť (v jazdectve a žandárstve), zodpovedal hodnosti kapitána pechoty aj v iných vojskách, osoba, ktorá mala túto hodnosť. Napríklad: *«Я*

узнал, что его зовут Иваном Ивановичем Зуриным, что он **ротмистр** государственного полку и находится в Симбирске при приеме рекрут, а стоит в трактире».

Сержант (seržant) – poddôstojník pechoty vo Francúzsku a v 18. storočí v Rusku. Starší poddôstojník alebo *fel'dvebel*. Uvedieme príklad: «*Час от часу не легче!*» – подумал я про себя, – к чему послужило мне то, что еще в утробе матери я был уже гвардии **сержантом!**»

Полковник (plukovník) – vojenský titul v armáde, hodnosť vyššia než podplukovník a nižšia ako generálmajor, tiež osoby, majúce tento titul, napríklad: «*Послушай, - сказал я Савельичу, - пошли кого-нибудь верхом к перевозу, навстречу гусарскому полку; и вели дать знать полковнику об нашей опасности.*»

Прапорщик (práporčík) – v ruskej armáde do r. 1917 najnižšia vojenská hodnosť, tiež osoba, ktorá mala tento titul. Napríklad: «*На запрос вашего превосходительства касательно прапорщика Гринева, якобы замешанного в нынешнем смятении и вошедшего в сношения с злодеем, службою недозволенные и долгу присяги противные, объяснить имею честь: оный прапорщик Гринев находился на службе в Оренбурге от начала октября прошлого 1773 года до 24 февраля нынешнего года, в которое число он из города отлучился и с той поры уже в команду мою не являлся.*»

Záver

Ak by sme sa chceli pridržiavať terminológii, ktorú používa vo svojich prácach L. S. Nekrasová, dospeli by sme súhlasne s ňou k názoru, že plast historizmov patrí k „temporálne vyhranenej, to jest príznakovej (*маркированной*) lexike, ktorá odráža dejiny národa, etnika, society v určitom období, obsahujúcom určité temporálne charakteristiky, ktoré sú zároveň aj ukazovateľmi časových, teda historických zmien“ (Nekrasova, 2008, s. 8). Ako súhlasne pokračuje V. V. Meňajlo a kol., väčšina historizmov je pragmaticky neutrálna a v ich význame je predstavený iba kognitívny obsahový komponent, pričom však, ako to už bolo konštatované vyššie, „disponujú národno-kultúrnymi špecifikami, ktoré vlastne predstavujú aj ich schopnosť odrážať špecifické podmienky existencie a reality danej spoločnosti, čím zároveň konzervujú informácie o tomto bytí v určitom čase na sémantickej úrovni“ (Meňajlo, 2015, s. 95).

V príspevku sme sa snažili podať charakteristiku historizmov a konkrétnejšie poukázať na historizmy, vyplývajúce z tabuľky hodností sformovanej v prvej štvrtine 18. storočia za vlády jedného z najkontroverznejších ruských cárov a prvého imperátora. Je zrejmé, že tento počín pevne stanovil služobný postup a rozvrstvenie spoločnosti a štátnej služby na dlhé desaťročia. Preto v dielach klasickej ruskej literatúry nachádzame jej zosobnenie a oživenie v sujetoch najvýznamnejších spisovateľov, ktorí neraz patrili k najvyšším priečkam tabuľky hodností Jeho Veličenstva. Aj keď sa A. S. Puškin vzdal istého kariérneho postupu v prospech povolania jedného z prvých ruských profesionálnych spisovateľov, predsa len tragicky, ku koncu tvorivého života, „dostal spoločenské zaucho“ udelením preňho potupnej hodnosti *kamerjunkera* (*камер-юнкер*), teda doslova „nižšieho mladého šľachtica“. Puškin totiž v deň udelenia hodnosti *kamerjunkera* 31. 12. 1833 bol už dva roky titulárnym radcom (*титularный советник*), čo znamenalo, že bol príslušníkom IX. triedy podľa „Tabuľky hodností“ v občianskom ponímaní, čo vo vojenskom „stĺpci“ tabuľky zodpovedalo hodnosti kapitána. Cár umne využil hierarchiu – keďže Puškin bol titulárnym radcom, mohol mu podľa nariadenia z roku 1809 udeliť túto dvornú hodnosť, ktorá mohla pripadnúť všetkým, ktorí patrili do IV. až IX. triedy. Mnohí by boli poctení, vyplývalo z toho veľa výhod, mohli sa dostať bližšie k panovníkovi, avšak od zmieneneho roku *kamerjunker* nebol zahrnutý do systému štátnych hodností a intriga spočívala v niečom úplne inom, čo veľký spisovateľ vytušil. Môžeme konštatovať, že spisovatelia Puškinovho obdobia, zlatého veku ruskej literatúry, boli sami produktmi svojej doby, do ktorej pevne zapadali a vedeli ju náležite

zobrazit'. Práve preto pri opise, charakteristike a ďalšom skúmaní historizmov nesmieme okrem pramennej literatúry obchádzať ani diela klasickej literatúry, ktoré dokážu pomerne suché historizmy rozhybať a zasadiť ich do takého kontextu, ktorý dá zdanlivo mŕtvym slovám ich pôvodný a neopakovateľný význam. To nám pomôže preniknúť do daného obdobia, správne ho chápať a nemerať epochy minulé metrom súčasnosti.

Literatúra:

- BLAHO, Martin: Dejiny Ruska ako báza pre lingvokulturologické skúmanie. In: Jazyk a kultúra: Internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, roč. 2, č. 5, nestránkované [online]. [citované 2015-03-07]. Dostupné na: http://www.ff.unipo.sk/jak/5_2011/blaho.pdf.
- DOROTJAKOVÁ, Viktória – FILKUSOVÁ, Mária – KOLLÁR, Dezider a kol.: Veľký rusko-slovenský slovník. I. – V. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960 – 1970.
- GUZI, Ľubomír: Formovanie Ruska (Rossii) ako mnohonárodnostného štátu – jeho zahraničná politika, zabezpečenie štátnej bezpečnosti, spoločnosť. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009.
- GUZI, Ľubomír: Lingvokulturologická analýza ruského dokumentaristického naratívu v projekte Leonida Parfjonova Ruské impérium [online]. 2010.[cit. 2015-03-09]. – In: Média a text 3: mediálny text: lingvistika – kultúra – literatúra. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. S. 63-75.
- Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vocak3/subor/guzi.pdf>
- АБАЕВ, Василий Иванович: Язык и история. In: Теоретические проблемы советского языкознания. Москва: Наука 1968. С. 10 – 15.
- АРАПОВА, Наталия Сергеевна: Историзмы. In: Языкознание. Большой энциклопедический словарь. Москва: «Большая Российская энциклопедия» 1998.
- АРКАДЬЕВА, Татьяна Григорьевна: Словарь русских историзмов. ФЛУП, Высшая школа 2005.
- ВАРЛАМОВ, Алексей Николаевич: Алексей Толстой. 2-е изд. Москва: Молодая гвардия 2008.
- ВЕЖБИЦКАЯ, Анна: Семантические универсалии и описание языков. Москва: Языки русской культуры 1999.
- ВЕРЕЩАГИН, Евгений Михайлович, КОСТОМАРОВ, Виталий Григорьевич: Язык и культура. Москва: Русский язык 1973.
- ГУЗИ, Любомир: Лингвокультурологический анализ русского исторического нарратива (на материале публицистических, литературных и документалистических жанров). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011. 206 s.
- ЕМЕЛЬЯНОВА, Ольга Николаевна: Историзм. In: Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Под ред. М. Н. Кожины. Москва: Флинта 2003.
- ЕМЕЛЬЯНОВА, Ольга Николаевна: Историзмы. In: Энциклопедический словарь – справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты. Под ред. А. П. Сковородникова. 3-е издание. Москва: Флинта 2011. С. 146 - 148.
- КНЯЗЬКОВ, Сергей: Из прошлого русской земли. Время Петра Великого. Москва: тип. т-ва И.Д. Сытина 1909. Репринт. изд. Москва: Культура 1991.
- ЛЕВИЦКИЙ, Виктор Николаевич: О внешних и внутренних факторах семантических изменений. Язык как развивающаяся реальная система. In: Диалектика развития языка. Москва: Ин-т языкознания АН СССР 1980. С. 159 – 161.
- МАСЛОВ, Юрий Сергеевич: Введение в языкознание. Москва: Высшая школа 1975.
- Малый академический словарь [online]. [citované 2015-05-07]. Москва: Институт русского языка Академии наук СССР (под ред. Евгеньева А. П.) 1957-1984. Dostupné na: <http://enc-dic.com/academic/Tabel-63785.html>.
- МЕНЯЙЛО, Вера Владимировна и др.: Классификация историзмов английского языка с целью интенсификации чтения аутентичных текстов исторической тематики. Вестник СПбГУ. Санкт-Петербург: НИУ ВШЭ СПб, 2015, сер. 9, вып. 1, с. 93 - 98.
- НЕКРАСОВА Лариса Сергеевна: Функционирование историзмов в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург: 2008. 23 с.

- ОЖЕГОВ, Сергей Иванович: Основные черты развития русского языка в советскую эпоху. Москва: Культура речи 1951.
- ПУШКИН, Александр Сергеевич: Дубровский. Ленинград: Детская литература 1989. 223с.
- ПУШКИН, Александр Сергеевич: Капитанская дочка. Москва: Художественная литература 1987. 285 с.
- РОЗЕНТАЛЬ, Дитмар Эльяшевич – ГОЛУБ, Ирина Борисовна: Современный русский язык. Москва: Айрис-Пресс 2002.
- Сборный словарь иностранных слов русского языка. In: *Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке. Попов М., 1907* [online]. [citované 2015-05-07]. Dostupné na: <http://www.dicipedia.com/dic-ru-ru-foreign2-term-35327.htm>
- Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. Под ред. Павленков Ф., 1907 [online]. [cit.2015-05-07]. Dostupné na: <http://endic.tk/fwords/Tabel-O-Rangah-35326.html>
- Современный толковый словарь изд. Большая Советская Энциклопедия – онлайн версия [online]. [cit.2015-05-07]. Dostupné na: <http://baldatop.online/dictionary/modernbse>.
- ТЕЛИЯ, Вероника Николаевна: Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты. Москва: Языки русской культуры 1996.
- ШАНСКИЙ, Николай Максимович: Лексика и фразеология современного русского языка. Москва: Госучпедизд Министерства Просвещения РСФСР 1957.
- ШЕПЕЛЕВ, Леонид Ефимович.: Электронный ресурс, Титулы, мундиры и ордена Российской империи [online]. [citované 2015-05-07]. Dostupné na: <http://militera.lib.ru/research/shepelev1/pre.html>

Summary

Peter the 1st's „Table of Ranks“ as a source of historicisms

In our paper, we focus on the characteristics and use of outdated vocabulary at present. In the spotlight are the author's historicisms, especially those that refer to titles, rank, position and people with these titles and ranks that processed in its document „Табель о рангах всех чинов, воинских, статских и придворных“ Peter I in the 1722. It is a document that became the basis for the classification of government in Russia. Some of historicisms are also used at present while their importance in comparison with the past a little bit different.